

6815

UPPLAND

Möja

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Westin, John, 1934

Svar på ULMA:s frågelist 27
Åkerns beredning

68 bl. 4:o

4 bl. " teckn. (18 fig.)

1 " " (3 fotogr.)

6815

Etc. OSD

1.
Svar till frågelista n° 27, "Skerns beredning".
Möja s:n, Värmdö skg, Stockholms län, 1933-34.

Möja
Uppsäländ.

Uppbucknare: John Westin, Uppsala.

Meddelare: Hemmansägaren J. V. Westin, Korso, Möja, f. 1867

f.d. hemmansägaren J. P. Österberg, S. Stavsudda, Möja, f. 1853

hemmansägaren Arvid Andersson, Flamm, Möja f. omt. 1870,

samtliga födda och bosatta i Möja s:n. Därjämte
ha i ett flertal fall andra äldre möjabor rådfrågats.

I.

På grund av den jämförelsevis ringa roll
jordbruket förr spelat inom socknen är den
äldre terminologien inom detta område ej så
rikhaltig som t. ex. inom fisket. Att jordbruk
bedrivits där sedan flera hundra år framgår
dock ~~av~~ bl. a. därav, att i den frälsämbets, som
Södra Stavsudda by hade att erläggas till Värmdö
fattighuset ingår även spammål och balm.
Detta "frälsämbetsbrev", eller vad det nu kallas,

Landsmålsarkivet Uppsala 6815

John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

hittkom någon gång under 1600-talet. (Enl. ej kontrollerad uppsjöff)

Något gemensamt namn på redskap för jords bearbetning, inbegripet även handredskap fanns ej. Däremot kallades alla redskap avsedda att drayas av hästar - andra dragdjur ha ej använts - för "körredskap" [tygsredskap], men därmed avsågs även kärror, kälkar, slädar o. d.

Vid odling och dikning användes "rottyca" [rottyks]. (En tyca kallas alltid ^{mask} tyks, ej tyksa).

Denna var endast en utsliten vedtyca. Gamla vedtycor användes även till att krossa jordkorna och sönderlygga grästorr. Man satte i så fall långa skaft på dem. Men vanligen användes man, då man "bultade kote" [bulta kote] en "kokklubba" [kokkluba]. Ljåva klubban var av björk, helst masurbjörk [masurbjörke], med skaft av tall, gran eller helst en. Vid hack-

Landsmålsarkivet Uppsala 6815

John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

Se sid. 56, r. 14.

ning av torr användes "torvhacka" [torvhaka] (se fig. 1.) Arbetet kallades "hacka torr" [haka torr]. Av hackor förekom dessutom "djuphacka" [djuphaka] fig. 2, som i synnerhet användes vid odling, och "flåhacka" [flahaka] fig. 3., som förutom vid odling av ängsmark, då man endast "flådde av" grässvälen och brände denna, även användes då man "tog av renar", d. v. s. hackade bort jorden vid åkerrenarna och drog denna inåt åkern. Djuphackan var tyngre och ställd i mindre spetsig vinkel mot skaffet än flåhackan.

Några slag av krattor för jordbearbetning ha så vitt känt är ej förekommit. Vid rödning - "ryning" [ryning] av ^{slätter-}betesmark användes samma "räfsor" [ryng räfsa] som vid slätteren. Detta arbete utfördes på våren och kallades att "rya" [rya]. Se svar till frågelista 25, "Slätter."

Greparna [sing. grep] voro av järn och i förhållande till nutidens mycket grova. De benämndes efter antalet "klor" [klor] "trikloing" och "fyrkloing". En sådan trikloing, som finnes i uppr. föräldrahem, väger, trots det att skaft-holken är avbruten och grepen mycket sliten, nära två kg. Allt efter användningen kallades de för "ladugårdsgrep", "dynggrep" eller "potatisgrep".

De äldre spadarna voro av trä-björk-skodda med järn (fig. 4) och användes vid dikesgrävning och då man, som firr ofta var fallet, "spadvände" gräsvall, d. v. s. i stället för att plöja vände vall, så att grästornarna ~~så~~ ~~att~~ ~~de~~ liksom vid plöjning kommo med "grässvälen" nedåt. Spadvändning förekommer ännu, i synnerhet då man "tar upp" gammal åker till jordgubbsland. Då de nya järnspa-

darna kommo i bruk - omkr. 1870 - var det många
 av de gamla som föredrogo de gamla järnshod-
 da träspadarna bl.a därför att man ej för-
 störde stövelbottnarna på dem. Man tramp-
 ade nämligen för med hälften på spaden,
 under det att man nu trampar med klacken eller sulan.
 Ännu i början av 1900-talet såg uppst. träspade
 i bruk. Endast en typ av spadar förekom.
 Den kluvna hylsan, i vilken spadskäften spi-
 trades fast, kallades "sko" [sko]. Vid dess sidor
 fannos ett par stadiga öglor [ögon] se. fig. 4.
 Två "skovlar" [rim. skovst l. skovst] förekommo
 två slag, av vilka dock ingen användes vid
 jordbearbetning. Den ena typen (fig. 5) an-
 vändes vid snöskottning och vid fiske, under
 vintern, då man öste upp is ur vakar med
 den. Den andra var "sådes skyffel".
 [s. sesfyfel], som användes till att ösa såd

med. På denna var "bladet" urgröjdt, så att del på tre sidor fanns uppstående kanter. Dit kan kanske även räknas den vida mindre "kastträckan" (kastreka), som användes, då man med vindens tillhjälp rensade "kastade"-säd. Skovel, skuffel och kastträcka voro tillverkade i ett stycke utan järmskoning. Spadens delar voro "skaftet", skon, och "bladet." Då de fabriksgjorda spadarna kommo i bruk, kallades dessa till skillnad från de gamla spadarna för "järnspadar" eller "köptas-spadar" [tygertaspadar]. De gamla fingo då namnet "träspadar". Järnspelet ha ej varit i bruk förrän under de senaste årtiondena. Däremot är "järnstören" [s. gänstör] ett gammalt redskap, som väl närmast var avsedd för uppbygning av hål i jorden för stöarna (se svar till

frägelista 15 "Flägnader"), då man "stängde
gärdesgårdar", men som även fick fjänt-
göra som spelt, då man bröt upp ste-
nar ur åkrarna. Eljest användes därhelt
vanligen trästänger - "brott" [brot] - vid
vilkas nedre ände en hästsko fastsni-
kades. Detta därför att de skulle "bita"
bättre i stenen. Järnstören var i nedre
ändan försedd med en klump och i den övre med
öglor. Den senare saknades på en del stölar.

(Ordet lunna, som förekommer i frägelistan som
namn för brott, användes som beteckning
för trät trärulle, som lägges under båtar,
då dessa droges upp på land. En sådan
rulle kallas lunna eller lanna).

Släggor för stenarbete förekommo endast i
undantagsfall och kallades "slägga" [slaga].
Borrar (stenborrar) kallades "bergborrar".

Mindre stenar vältades från åkern ("välta-
des i land") eller kördes bort på en "stendrög"
[stendrög]. Större stenar grävdes ned. De
största fingor lizya kvar. φ

Namn på draganordningar för körredskap
voro: "skakel" [skakel], "drätt" [drät], "våg-
drätt" [vågdrät], "bukok" [bukok] och "fimmer-
stänger" [fimmerstänger el. fimmerstänger]. De senare
användes dock uteslutande som draganord-
ning för släde och "åka"-finare släde, åkesläde
i motsats till strömmingsläde. Samtliga
voro av trä-björk- med järnbeslag. Ge-
mensamt namn för järnbeslagen var
"smidet" [smida]. Vid körning med par an-
vändes för alltid, i jordbruket, bukok. Våg-
drätten eller, som den också kallas, "gräddrätten"
har endast varit i bruk sedan omkring sekel-
skiftet, och ännu för ett tiotal år sedan

Såg uppt. bukrok i bruk i S. Skarsudda by.

"Skakeln", som ibland även kallas "drätt", användes vid enbetskörning med harv, sladd, plog och nu även med de moderna ärder-plogarna, (vilka

vid lustigt nog kallas "järn-trå-stokar"),^{och} består av "våg" och "skaklar", vartill kommer "smidet" - se fig. 6

berägen. På en "vågdrätt" tillkommer dessutom "parvågen". Se i parvågen "vågdrätten" se fig. 6

ingående skaklarna hakas ur och användas

som ~~som~~ skaklar, då så behövs. Med "drätt"

avses eljest en med redskapet fast förenad

draganordning, som t. ex. den till ett ärders

hörande, eller draganordningen för källa, vagn

och kälkar. Se fig. 7.

"Bukroket" bestod av ett grovt tvärstycke - "kolv". Se fig. 8.

[kolv] med en "ring", i vilken "plogkättingen"

hakades fast, eller genom vilken "tråstok-

kolven" trädde eller "harvkroken" trädde, och^x se fig. 9

och de vid kolvens ändar fästa "svänglarna", ~~littra~~
~~lyftade~~ ~~parten~~, och de i svänglarna fästade
 "dockorna" [sing. doka] med sina "draghål". Se fig.
 Ett gemensamt namn för draganordningar var
 "redē" [reds]. Så tillsade man t. ex., då man skulle
 "spänna i", hästarna: "Gå i redet!" [gå i reds] eller
 då man "spände ur": "Gå ur redet!"

Redet fick ej lig-
 ga så som det
 förl då man
 "spände ur" hästarna.
 det var inte
 bra. Man måste
 lägga upp det på
 redskapet eller
 åtminstone lägga
 dockorna eller
 stråklarna i kors
 över varandra.

En dräfts sidostycken kallades "skalmar"
 [skætmar]. Drätten till en vält bestod blott
 av två "skalmar", som trädde genom öglor
 fästade på de båda främre tvärsläarna i
 vältramen. Om draganordningar jfr resp.
 redskap!

Stågot redskap liksom de fågelistans keote
 har veterligen ej använts. Dit skulle man kan-
 ske kunna räkna ett redskap, känt endast
 i ett exemplar, (ägdes av C. Palmgren, Träskö, Måja) som
 användes vid kypning av potatis (dra imilla

potatis"). Det bestod av en stång med två-
stycke. I stångens ena ände var i spetsig
vinkel mot denna fästad en sliten hästbeks-
bill. (Se fig. 10.) De som ej ägde häst, brukade
eljest "dra emellan" med ett vanligt ärder eller
med en fläthacka, om de ej föredrogo att låna
häst.

^{vanligt} Ett ärder kallades "vär-ärder" [varadär el.
varoldär] Se fig. 11. Dess delar voro: "vise"
[visä], "kotv" [kotv], "slä" [slä], "bakstän-
dare" [bakstandare], "handtag" [hantag],
två "mullfösor" [sing. mulfösa], två "plattor"
[sing. plata] jämte "bill" [bil]. Värärdret
kallades slundom "enbetshästock", och arbetet
att köra med detsamma, ^{kallades} i likhet med
att köra med hästock, att "träda" [treda].
Vid tydligt uttal kallas även hästock
för "trädstock" [tredstok]. Ett ärder

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA
UPL.
Frgl. 27

skulle, ~~om~~ för att vara "lättkört", vara in-
 ställt på ett visst sätt. Så skulle ~~det~~, om
 det ställdes på ett plant underlag, bilen
 vara fästad vid visen så, att ett hönsägg
 kunde läggas under visen vid billfästet.
 Vidare skedde inställningen för olika djup
 genom att höja, resp. sänka kolven på slän.
 På denna funnos därför flera hål för djup-
 inställningen. För att ej de över och under
 kolven genom hälen i slän trädde pinnarna
 - vanligen grova spikar - skulle nöta mot
 själva kolven, funnos där de två plattorna.
 Vid körning i mycket lös jord kunde man
 dessutom under den övre plattan linda en
 bjärtevidjan för att ytterligare sänka kolven,
 eller, vilket är samma sak, höja visen. Man
 flätade då även in vidjan eller lindade trassar
 i mullförorna, för att ej färan skulle "rimma

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Frgl. 27

igen", detta i synnerhet då man "satte potatis."
 En ytterligare en djupinställning var möjlig, där-
 igenom att kolven framtilt var försedd med
 tvänne hälar. Genom att flytta den pinne, som
 fasthöll drätten, mellan dessa hälar, kunde
 man höja, resp. sänka, ärdret. Som synes var
 ärdret ett redskap på vars förfärdigande ned-
 lades stor omsorg, helt naturligt då det för
 plogarnas införande (här omkr. 1880) var det vik-
 tigaste åkerbruksredskapet. Det var endast ett
 fåtal som kunde tillverka goda ärder. Man
 brukade säga att ett bra ärder skulle vara
 så väl avvägt, att man vid körning i lös
 jord "skulle kunna slänga handtaget
 medan man lade in smis". En som
 under senare tid var berömd för att göra
 bra ärder var Alfred Ström, Löka, Måja. död
 omkr. 1910 vid c:a 70 års ålder.

Landsmäsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA

UPL.
 Figl. 27

Trästocken^x liknade årdret, men den var större, och kolven var där så lång, att den räckte fram till bukotsringen. I kolvens främre ände funnos flera hål, och djupinställningen skedde genom huvudsakligen genom att flytta den pinnne, som hakade mot bukotsringen, mellan dessa hål, men funnos på trästocken samma anordningar för djupinställningen som på årdret. Trästocken, som endast användes vid körning med två hästar, saknade dräkt.

Se fig. 19.

Pist eller liknande redskap ha veterligen ej funnits inom socknen men skall ha använts av odlarlag från Värmland, vilka omkring 1850 uppehöll sig på Möja. Enligt den något ofullständiga beskrivning, som medd. Arv. Andersson lämnat (han har hört den beskrivas av sin far) skall detta redskap ha haft ungefär den konstruktion

Se sid. 31, r. 10

Landmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Frgl. 27

som fig. 13 visar. Den körades med ett par hästar. Efter risten körades sedan med en järnskodd "träplog". Om dennas konstruktion kunde medd. ej lämna några upplysningar. Den av dessa värmlänningar använda träploget borde ha varit den första plogen på Måja. Se vidare sid. 31.

Vidare omtalas en plog, som ägts på 1890-talet av Gustav Andersson i Norra Starvudda. Den gick under namnet "Dubbel-åsare", men några upplysningar om dess utseende ha ej stått att få.

Den första plog som köptes till Måja var en "Käpvekvanns-plog". Det var omkring 1880. Plogen var av ungefär samma typ som den redesmera vanliga "Överumplogen", men den hade smalare "kropps". Den vände ej "tiltorna" fullständigt, varför en karl gick efter de plöjande och sparkade till tiltorna. En karl skötte hömmarna och

en skötte plogen. Att man näst vara tre man berodde nog till en del på bristande vana att handtera det nya redskapet, ty det berättas om en lärarinna, som vid den tiden fästgjorde på ön, att hon, då hon gick förbi ett sådant plöjarlag, började skratta, gick fram och tog hömmarna över axlarna och ^{styre} körde plogen ensam, under det hon sade: "Så här ska ni plöja, gutter!"

En gottländska, den första lärarin-
nan på ön.

Efter Näfvekvamsplogarna kommo Åkersplogarna i bruk. Man använde endast den mindre typen n:4, och plogen kallades därför "Åkersfyra". Omkring sekelskiftet inköptes de första Överumsplogarna - n:9, kallades därför "Överumsmå" - och omkring 1915 kommo de modernare Tjörving- och Arvika-plogarna i bruk.

Plogens delar benämndes: ^xkols, ^xvinda, ^xlandsida eller ^xlandskiva, ^xbill, ^xskalmar, ^xkniv och ^xbygel jämte ^xhandtag. Vinda och landskiva kallades

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA
UPL.
Frgl. 27

med ett gemensamt namn för "plogkroppen".
 Det var vändskivan, som kallades för "vinda"
 [vinda]. Övriga namn torde ha inkommit
 genom försäljningskataloger, då några gamla
 benämningar för plozens delar ej funnos.

Se fig. 14.

En sliten bilt brukade man "lägga på." Detta
 gick dock ej för sig ^{med} biltar till Åkersplogarna,
 ty dessa voro av gjutjärn liksom hela plog-
 kroppen. Handtag, skulmar och kolv voro av trä.
 Åkersbiltarna hade den fördel^{en} att de utan
 vidare kunde skruvas fast, under det att man
 man måste till smeden för att "sätta på" bil-
 len till en Överumplog. Åkersbiltarna voro
 även försedda med en i ett stycke med bil-
 len gjuten kniv eller "rist." (Se fig. 14). De
 lätta Åkersplogarna ha länge varit populära,
 just därför att de lämpa sig så bra på de
 små, krokiga åkerlapparna härute. Nu torde

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Figl. 27

dock endast ett fåtal vara i bruk.

Arbetet att ~~gö~~ köra med plog kallades "att plöja" [plöja].

Att plogen är ett ungt redskap framgår även därav att något streck i samband med den ej omnämnes, vilket däremot är fallet med harv och vält. Detta finger ej stå ute så att kor kunde äta genom dem. De skulle då "få svårt med rensningen", d. v. s. de skulle vid kalvning få besvärligt att bli kvitt efterbörden. En ko som ätit genom en harv "fick harvpinnarna på rensningen" och en som ätit genom en vält "fick västen på rensningen". I båda fallen var det enligt uträgs fråga om missbildningar på efterbörden, vilka till utseendet påminde om harvpinnar resp. vältstreck. Det är för övrigt anmärkningsvärt litet streck i samband med jordbruk i förhållande till husdjursförädl., jakt och fiske.

"Sladd" kom i bruk först i slutet av 1800-talet. Tidigare använde man en omvänd harv som sladd. Det var endast då man efter att ha "salt potatisen", som man på detta sätt jämnade till färorna, så att man fick en slät yta på potatislandet. "Sladdningen" företogs en tid efter sättningen, för att kväva då eventuellt uppväxtogräs. De nu förekommande sladdarna består vanligen av två fyrkantbilade stockar förenade medelst i regel tre tvärsålar, som "lappats" in i stockarna. På tvärsålarerna mellan stockarna spikas en bräda. På denna står körsvennen, då han kör. I främre stockens mitt är dragöglan - "ringen" - fästad. Arbetet att köra med sladd kallas att "sladda" [slada].

Se fig. 15.

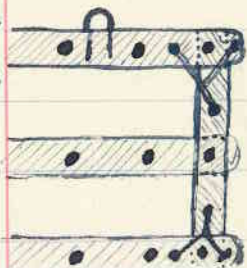
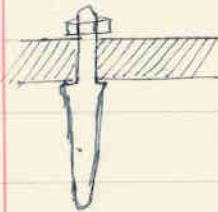
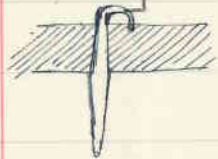
Se sid. 67, 68.

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Frgl. 27

De äldsta kända harvarna voro helt av trä och kallades "härv" [hærv]. Harvarmen var av björk och pinnarna av ek. Ordet harvarm användes ej förr, utan man kallade denna för "fjäl" [fjæt]. Denna benämning användes för att betyda såväl ramens delar som hela ramen. Pinnarna, som kallades "pinnar" [pinnar], kilades fast. Därvid tillsågs att kilen vändes tvärs längdriktningen på det fjäl i vilket den var fästad. Detta lär för att fjälet ej skulle spräckas, då man drev in kilen. Dessa äldsta träharvar voro fyrkantiga rektangelformiga i likhet med sina efterträdare "slätspinnharvarna" [slætspinnhærv]. Den sista träharven var i bruk ännu omkring 1880 och ägdes av ^{en} gubbe, som hette kallades Jerk-Olsa och bodde i byn Ramsmora.

Se foto.

Slätspinnharvarna voro större och givetvis även yngre än träharvarna, varför ^{de} såsom med de sistnämnda kunde förekomma att de drogos med handkraft, om häst saknades. På de äldsta typerna voro järnpinnarna fästade i fjälen på så sätt att pinnen, som var smidd fyrkantig, avsmalnande uppåt, drevs in genom ett trångbarrat hål, varefter den spetsiga övre änden böjdes ned och hamrades in i fjälet. (Se teckning i marginalen!). På de yngre var pinnen på mitten försedd med en fals och drogs fast med mutter. (Se fig. i marginalen!). I hönen sammankälls harvrarna förutom av typparna av "hornjärn" liknande en trefot, som fästes så som vidstående figurer visar. Trefotens "fötter" drevs in i harvfjälen, varför ingen spikning behövdes. Typen med vinkel-

järn i hörnen förekommer också. På dessa går alltid harvpinnen i hörnet genom "hörnjärnet." Pinnarna sutto fästade i rad både i längd- och tvärriktning, men därigenom ^{att} draganordningen var anbragt närmare harvens ena hörn, kom harven att gå nästan diagonalt, varför varje pinne ristade sin egen fäsa.

Ungefär samtidigt med slätpinneharvarna med järnpinnar komms även "krokpinneharvar" [krokpinneharv] i bruk. Det torde ha varit omkring 1850. Årtiondena däromkring synes ha varit en tid, då man mer än för hade sig vinn om nyodling. Krokpinneharvarna voro av två slag "klösharv" [klösharv] och "gäspinneharv" [gäspinneharv]. Till skillnad från slätpinneharvarna kallades de med ett gemensamt

namn för krokpinnharvar. Ramarna till dessa voro alltid bestående af triangel-
formiga. Även dessa rammar och deras delar kallades hjäl. (Se sid. 20, r. 3 ff.). Harvarnas konstruktion framgår av fig. 16 o 17. Som synes äro pinnarna här fästade zig-zag. (Jmf. sid 22, r. 3 ff.). Pinnarnas antal var nio, två i främre, tre i mellersta och fyra i bakre hjälet. Draganordningen utgjordes av en i ett stycke med främre hörnjärnet smidd ögla, i vilken "harvkroken" [harvkrok] eller i förekommande fall kättingen, som förband harven med bukaket, hakades fast. På de flesta harvarna förekom ett böjt "handtag", vilket mest kom till användning, då man skulle lyfta ut harven på åkerhärmen. Skindom användes endast en

Landsmålsarkivet Uppsala 6815

John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

Fig. 10.

repslump som handtag. Som åkerlag-
garna alltid äro små och vanligen
mycket oregelbundna figurer, är det godt
om hörn. Som styre torde handtaget
ej ha använts. Harvkroken var gjord av
trä. I ena änden var den försedd med ett
beslag av järn i vilket en järnkrok var fästad.
Denna hakades fast i harvens dragögla eller
märta. I andra änden voro hål borrade. I dessa
voru korta pinnar inslagna. Då harvkroken
trädde genom bukoksringen hakade denna
mot en av pinnarna. Genom att flytta buk-
oksringen fram- eller bakåt på harvkroken
regerade man harvens djupgående. (Jmf. sid.
14, r. 3 ff.).

Allt kända med harv kallades att "harva" [hærra].

Omkring 1870 fanns endast en "vält"
[vælt] på Möja. Senare ha ju flera till-

kommit, tillts på de senaste åren några moderna ring- och cambridge vältar gjort sitt inträde. Till skillnad från dessa senare kallas de gamla vältarna för "trävältar." De bestodo av en "vältstock" med "ram" [ram] och skaktas skalmar. (Se sid. 10, r. 9). Sidostyckena i vältammen voro böjda. De i vältstockens ändar inslagna järn-"sprintarna" löpte i hål i sidostyckena. Vältarna saknade sits. Vältstocken var i ett stycke. Att köra med vält kallades att "välta."

Skendrogarna [-dragg] bestodo av två "medar", som i främre ändarna förenades med en "slä", vilken var "lappad" fast i medarna. De övriga tvärsläarna vilade i "urtag" på medarna och voro fästade med "dymplingar" d. v. s. träpluggar. Dessa fingo givetvis ej gå

så djupt ned i medarna, så att de då stred medarna blevo slitna runt i marken. Medarna togs vanligen ur rotändan av ett träd, detta dels därför att man då fick svag naturlig böjning på medens främre ände dels därför att denna blev starkare trots den försvagning som uppkom genom "lapphållet" för den främre tvärslän, i vilken dragögglan var fästad. Som virke till medar användes helst "fjurig" gran eller tall. (Med "fjur" menas att årsringarna i ett träd ligga tätare vid den ena kanten eller, uttryckt på annat sätt, märkekanalen ligger excentriskt vid ett tvärsnitt genom stammen).

En mullskopa - kallades "mullvanna"
 [mullvanna] ägdes på 1880-talet av G. E. Sjöberg
 i Bergs by. Den hade botten, bak- och siglo-

stycken av plank och "järnskodd." Främre kanten var försedd med tre klor. Det var bottenbeslagen, som som stucko fram c:a 1 dm. och voro uthamrade spetsiga. (Se fig. 18.) På sidostyckenas bakre kant voro ringar fästade. I dessa var en kätting fästad så som fig. 18 visar. På bakre kantens mitt var ett böjt handtag anbragt. Då man lyfte upp bakre kanten greps klorna på framkanten fast i jorden. Då hästarna drogo, fylldes "vannan", och då man tryckte ~~man~~ ned bakkanten. När man kom fram till den plats, där jorden skulle stjälpas av, släppte man handtaget, varvid vannan på grund av draganordningens anbringnings-sätt tönde sig själv.

En enklares typ av mulstropa fanns på 1880-talet i Södra Stavsudda by. Den

var förfärdigad av en dräng, som hette Person (enl. uppgift från Vätö i norra Roslagen). Till konstruktionen var den lik en släpkräfsa fastän mindre och kraftigare. Den användes till att släpa ut dikesjord med. Sten den var försedd med ett "handtag", som kom till användning, då redskapet skulle gripas i resp. stället fyllas - resp. tömmas.

Åkerbruksredskapen förvarades under vintern i det s. k. käll-lidret vid stallet. Det var för övrigt inte alla hästägare som hade stall, utan hästarna stodo i den dragiga ladugårds-svallen, som var öppen mot foderladan och saknade fönster.

Om alla åkerbruksredskapen kan sägas att de endast förekommit i ett fåtal exemplar. Man lönade av varandra eller redde sig med de enkla handredskapen hacka och spade.

II. Ordet "åker" [aker] betyder i målet ett genom diken avgränsat odlat fält. Ett gård [gärd] kan alltså bestå av en eller flera åkrar. Så säger man t. ex. om Födergårdsgården i Södra Staffsudda: "Förr var det lagt i nio åkrar, men nu har vi fäktediket, så det är bara fyra." Men ordet kunde även avse odlad jord, som ej "låg i vall". Man talade nämligen om "öppen åker" i ~~mod~~ motsats till vall. En åker som legat så länge i vall att den var "utväxt" kallades "linda" [linda]. "Teg" [teg] avser stycket mellan två slutfäror vid plöjning. En lång och smal åker kallades "ranta" [ranta] eller "rimsa" [rimsa]. Ordet "Tjäg" ingår i ortnamnet Tjägö [tjägö], holme sedan minst hundra år landfast med ön Södra Staffsudda, men ingen tillfrågad har haft någon kännedom om ordets betydelse. På

några kartor skrivs namnet Tegö.

Ordet "land" [lan] förekommer i sammansättningarna "potatisland" och "roovland", däremot ej i betydelsen trädgårdsland. De få och små jordbitar på vilka man odlat grönsaker och blommor kallas "sängar" [sen] såsom "blomsäng", "kålsäng", "morotsäng".

Ordet "vret" ingår i namnet på några gårdar, men vilken betydelse ordet för haft har ej gått att fastställa.

Att plöja kallades "plöja" [plöja], "höstplöjning" och "vårplöjning". Vall plöjdes i regel på hösten. Detta kallades även att "ta oppr vall" eller "bryta vall" eller "plöja gräsvall".

Potatislandet plöjdes ej förrän på våren. Då man i regel satte potatis på åkrar där man året förut haft råg till vilket vilken man gödslat trädan, ville man ej genom höstplöjning

"vända jorden", ty då "frös gödseln bort." Man
 höll vanligen samma åkrar öppna i tiotal av år,
 ja, det säges att vissa åkrar ej legat i vall sedan
 de odlades upp. Det var först på 1880-talet man
 började med växelbruk. Det mesta höet fickes
 från naturlig ång. Men då vid denna tid de
 bästa naturliga ångarna odlades upp, tvangs
 man att "sä igen" gammal åker för att skaffa
 sig hö. (Se sid. 22, r. 11 ff).

Som redan på sid. 14, r. 12 ff nämnts upprekoll
 sig några odlarlag från Värmland på Måja. Flur
 många de voro eller om de vistats där flera peri-
 oder har ej ställt att få upplysning om. Meddelat
 ren Arvid Andersson i Flamm har berättat, att det
 lag som odlade åt hans far bestod av fyra
 man med två par hästar, en rikt och
 plog. Två man med ett par hästar körde
 först med risten och de andra körde efter

med plogen. Om den betalning de erhöilo kan ej upplysas. Den mesta marken har dock icke brutits på detta sätt utan av "odlarsgubbar" sådana som "Israel i Ulvik", "Lell", "Tott-Olle" "Lilla Per", "Stamm-Lindström", "Östgöt-Kuté" m. fl. Dessa odlade med hacka och spade och eld.

Om hur de första möjaborna plöjde se sid. 15, r. 12 ff!

När jorden var lagom fuktig, så att det gick lätt att plöja, sades det vara "plöjmudd" i motsatt fall "hårdplöjt". Man plöjde för ej så djupt. Höjst 5-6 tum men vanligtast 4-5 tum. Den ränna där plogen gått fram kallades "färr" [for] pl. "färrar" [forar]. Den lösskurna jordskivan kallades "tilla" [tilla] eller mera sällsynt "plogskiva". Den orörda jorden ^{mättnar} bredvid färran kallades "balk" [balk]. Så kallades även den oplöjda jorden under en tegrygg.

Innan man började plöja "stegade^{man} opp" åker, d. v. s. man måtte med steg ut var man skulle "lägga opp ryggen". Om åkeren var så stor att man fick lägga upp flera ryggar, kallades området mellan ryggarna för en "teg". Sedan plöjdes runt ryggen under vändning åt höger. Men om åkeren genom att man flera gånger lagt ryggen på samma ställe blivit för mycket kuperad måste man "lägga itu" plogryggen. Om åkeren var tillräckligt stor, kunde man ju lägga upp ryggen i sänkan efter den gamla slutfäran, men om åkeren endast lämnade rum för en teg, måste man köra upp en fära vid vardera sidan av åkeren och under vändning åt vänster lägga en litta till vardera sidan, så att man fick "slutfären" på den fjärde

Man satte ut
pinnar som
märken.

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA
UPL.
Frgl. 27

ryggens plats. Man försökte nog få slutfäran både grund och smal, men det var endast ett fåtal plöjare, som kunde den konsten, varför åkrarna - detta år fället ännu i dag - vanligen ej äro så jämna. På öppen åker förekom även att man började vid dikeskanter - "ren" [ren] - under vändning ål vändtes plöjde runt åkern, ett slags figurplöjning alltså, som dock icke kompletterades genom att följande gång lägga upp en kortare rygg mitt på åkern och under vändning ål höger plöja till man nådde åkerrenen. Följden blev att åkrarna fingo sänkor i mitten. Detta plöjningsätt ansågs också för mindre bra, och användes av dem som slarvade från sig jordbruket, för fiskets och jaktens skull. (Det

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

torde kunna sägas att för de allra flesta var arbetet med åkerjorden något som man gjorde därför att det var nödvändigt, men det ansågs som ett otacksamt göra, som man helst ville komma ifrån för att få ägna sig åt fisket och jakten, det senare i synnerhet om våren, då sjöfågelsjakten lockade. Detta sagt endast för påpeka inställningen till jordbruket. Det bör dock i rättvisans namn tilläggas att man det oaktat väl tillvara tagit de möjligheter som odlingen på öarna tillät, och att det ej återstår mycket att uppodla. I synnerhet har den under de senaste årtiondena intensivt bedrivna jordgubbsodlingen bidragit till att (att även de minsta områden, som över huvud taget löna att odla upp, även blivit uppodlade).

Med undantag av den vid beskrivna figurplöjningen, om den nu kan kallas så, lämnades

Se sid. 63, r. 12 ff

Landsmålsarkivet Uppsala 6815

John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

området närmast renarna oplöjt. Det blev den s. k. landfäringen [lanfæring]. Numera kallas den också "vändteg" [venteg], men ordet landfäring har bibelhiållits för att beteckna samma område vid körning med harv och årder. Att plöja vändtegen kallades att "landfära". Om man plöjde den första färan vid åkerrennen och vände åt vänster, så att andra färan blev intill det första plöjda, sådes man "lägga till ren" i motsatt fall "lägga från ren". Den i det senare fallet öppna färan längs rennen kallades "landfärr" [lanfær]. Det äldre uttalet av "färr" [fær] torde ha varit [fær], ty då man hälsar äldre personer kan man få höra uttryck sådana som: "Gå i færr Brumte!" eller: "Följ færra Bruma!" (Sades åt hinstamma)

Att köra med plogen på åkern utan att plöja upp någon tillta kallades att "köra tomningom"

Om ordet "tomfärr" se sid. 66/r.7.

Att plöja upp gräsvall kallades att "plöja opp" eller "vända opp" eller "ta opp" gräsvall eller lunda (se sid. 29/r.2.). Det uppsplöjda kallades "vallbrott" [valbrot]. Det andra året plöjda kallades "torvröta" [torvröta].

Att med trädstocke köra upp åker, som förut varit besädd med säd, kallades att "stomma opp" [stomaopp]. Detta sätt var det vanliga, innan plöjar kommo i bruk (se sid. 15/r.12.)

Om tiltan äkte ilopp ^{framför} plögen, sade man att "det kobbar före" eller "brokar före."

III. Jord som låg i träde kallades "träda" [treda] och sades "ligga i vil." Om den låg lämpligt - i sammanhang med övrig betesmark - fingo korna beta där under försommaren. Trädan plöjdes vanligen ej på hösten utan först på våren, var-
 efter den harvades ^{och trädades,} Om den ej skulle betas,

"fräddes man om" frädan med frädstock en gång före midsommar. Därvid körde man smett över åkern för att "bryta litten" d. v. s. plogskivorna. Senare harvades för att kväva ogräs, och strax före sädden brukade man "fräda om" ännu en gång varefter man "harvade bruk" ("såbädd."). Detta gäller nu endast om de välskötta frädorna. I många fall, kanske de flesta, fick frädan ligga helt obrukad till strax före sädden, då man plöjde och harvade så att det blev "bra bruk". Ordet "bruk" avser såbäddens tillstånd (bra bruk = finfidelad, mullrik djup såbädd, dåligt bruk = motsatsen). Om åkern var bemänyad med kvickrot - här kallad "vitrot" [vitrot] - harvade man dock flitigt för att släppla ihop rötterna. Dessa brändes på åkern eller släpplades "i land" d. v. s. bort från åkern över dikeskanten.

Under trädesåret brukade man dika och skaffa bort sten ur åkerarna. Om i en större åker det fanns några "grund," d. o. s. berg som gå i dagen, eller "holmar" = större obrutet område beväxt med träd eller buskar, lades stenarna upp där, eljest kördes de i land. (Se sid. 8, n. 1.) Trots god tillgång på sten äro "stengårdsgårdar" [stengårdsgårdar] icke vanliga. Infr. "var till frågelista n:o 15 Hägnader." (Se även sid. 2.) Om åkern var bottensur sades den vara ~~te~~ "vattensjuk". Sänkor i åkern kallades "sänkor" [sänkor].

Att dika kallades att "dika" [dika]. Att gräva nya diken kallades att "nydika", att gräva i gamla diken kallades att "dika ränn diken" [dika ränn diken]. Ett sådant dike kallades "ränn dike". Arbetet utfördes ofta av lejd arbetskraft. (Se sid. 32, n. 2 ff.) och ansågs som ett tungt ar-

Längd?

beträ ätminstone i fråga om mydiken. Dikenas storlek och avstånd från ~~de~~ varandra var och är på grund av den ojämna terrängen mycket varierande. Som regel kan sägas att man hade mycket diken, d. v. s. små åkrar, men ej så djupa. Täckdiken förekommo knappast annat än då det gällde att leda bort vattnet ur någon sänta, en kortare sträcka.

Då man grävde ett dike, började man med att "ta bort matjorden". Sedan "bottnade" man d. v. s. grävde på djupet, ett eller flera "spadtag" brett och djupt beroende på dikets storlek, därefter "bräddade" man, d. v. s. jämnade av kanterna, så "skottade man ur" diket och sist slutade så med att "ta av ren" d. v. s. skotta undan jorden närmast dikeskanterna ("rener"), så att ej jord rasade ner. Detta senare arbete utfördes även efter

Då man grävde rönsdiken, började man med att "ta av ren."

sidd, men kallades då att "skotta renar". Om renarna några år efter dikningen blivit för breda, så blev det ju lätt innan glogarna komma i bruk, brukade man även "ta av renarna". Men många säga gärna att renarna blevo breda, ty där väckte det gräs som man slog till foder. ("Bästa gräset väcker grä renarna", sa Jan-Petter, är ett ordstäv i Måja). Se svar till frågelista 25 "Slätter".

Detta skedd
med tillhjälp
flätska.

Stora avloppsdiken kallades "utfallsdiken".

[Ordet "nor" som nu är dött i målet, kan möjligen ha haft denna betydelse. Det finnes nämligen i ortnamnet Store-diket (Ramsmora). I svar till "frågelista nr 30 Vatten och vattendrag" har upptäckaren uppgivit att ordet nor ej förekommer i Måja. Detta rättas härmed. På grund av ^{att} de lokaler i vilka ordet nor ingår inom angränsande socknar, alltid utgöra avlopp

Obs!

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA
UPL.
Frgl. 27

för någon insjö eller sumpmark - nu ofta torr-
 lagd - torde ordet snarast ha avsett kort avlopp
 för större kärr, träsk eller insjö. Så är även
 fallet med Strediket på Måja. (Se uppteckn. G. Lund-
 bergs Ortnamn fr. Måja, Djurö & Värmdö socknar, Värmdö
 skg, Stockholms l., i Ortnamnsarkivet, Uppsala.)]. Ett
 dike som låg i "råingen" mellan ett par gårdar
 kallades "rådike". Dikena kring ett gård
 kallades "backediket" eller "laggdiket", och
 dikena som ledde vattnet från dessa till
 utfallsdiket kallades "värdiket". Som ovan
 nämnts förekommer ej så många fäddediket. De
 som funnos fylldes med snårten eller vanligare,
 åtminstone på torvjord, med enbuskar eller
 kluret gårdrebriske helst aspvirke. Däröver
 lades torv eller granris. Lerrör ha ännu ej
 kommit till användning annat än i ett par fall,
 där stockholmare använd dem till fäddediket

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Frgl. 27

i trädgårdar. I täckdikets ändar brukade man ibland en "sil" av smärten, eller också gjorde man en "trumma" av stenskivor. Trumma kallas även den av sten lagda häligheten under en "dikes-brö". Några särskilda redskap för täckdikning ha ej funnits. Vid vanlig dikning har under senare år s. k. slungor kommit i bruk (långe, smala, starkt kypiga spadar).

Den uppkastade jorden kallades "dikesjord" [dikesjort] eller "dikestorr" och spriddes vanligen genom utkastning med grepp. Detta arbete kallades att "kasta ut dikesjord." (Om användning av mullskopa se sid. 36, r. 164/). När det var fråga om mycket dikesjord, och jorden behövdes att fylla någon sänka på ett annat ställe, körde man bort jorden med kärra. Att på detta eller liknande sätt jämna ut markytan kallades att

"planera av" [planera av]. Att sönder-
 dela diketorven med hacka kallades att
 "hacka torv." Att fylla igen gamla diken
 kallades att "lägga igen diken." (Eljest
 betyda orden "lägga igen" detsamma som
 att "sä igen" d. v. s. besä en åker med gräs-
 frö (lägga i vall). Man sade t. ex. att man Se sid. 30, r. 13
 "lagt igen Långängen." eller att man skulle
 "lägga upp Singsviken, för han har 'ligga igen'
 nu så länge.") När man dikade, fukt man se-
 till att det blev "fall på diket", så att
 vattnet rann åt rätt håll. Tarnat fall blev
 det "bakfall" i diket. Backdikena voro till
 för att "backsyra" ej skulle dra sig in i åkerar-
 na.

Över djupa diken byggde man "broar" med
 "stenrummor" på vilka fylldes jord. Om bron

låg så till, att diket sluttede från bron å båda
sidorna, lämnade man en bit av diket o-
grävd. En sådan bro kallades "jordbro." Men
vanligen byggdes broarna av trä, oftast
med tre "underslag" [underslag] tvärs över
diket och över dessa lades "klovör" [klavör]=
kluvet virke. Tillfälliga broar gjorde man vid
behov genom att vräka ris, gammalt gärdrel,
hör, sädesstylar e. d. i diket. En över diket
lagd sladd fick ofta också tjänstgöra som bro.
Stäva för ändamålet tillverkade flyttbara broar
ha veterligen ej förekommit.

Att gödsla åkerarna kallades att "göda" [göda].
("göda trädan", "trädan är gödd", "vi har gödd [gödd]
potatislandet."). Vätgödsled åker eller sådan
som ej krävde gödrel sådes vara "fet", mot-
satsen "mager". Gödsel från hästar och

Läng?

Ung?

kor kallades resp. häst- och kodynga [dynga]
 från får "färgödsel" och från svin och höns
 resp. svin- och hönsstik. Hästgödseln kal-
 lades även "stallsdynga" och kogödseln för
 "lagårdsdynga". Kogödsel ansågs bäst, därnäst
 hästgödsel, så färgödsel, såväl svingödsel. Om
 hönsödsel är ej något att säga, då det för knep-
 parat fanns höns på Måja. Gödselvattnen och
 urin tillvaratogs ej. Först under de senaste årtion-
 dena ha cementerade gödselstäder och urinbrun-
 nar anlagts. Först lades "dynghögen" direkt på
 marken utan något som helt underlag bred-
 vid lagårds- eller stallväggen. Den öppning i
 väggen genom vilken gödseln kallades ut
 kallades "hacka" [haka]. Då det blev för
 trångt utanför, måtte man "lägga ifrån
 hackan". Man tillvaratog även "latrin"

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
 John Westin. 1934. MÖJA
 UPL.
 Frgl. 27

[latsrun]. Den kallades skämtsamt för "gull" och arbetet att sprida den på åkern kallades att "sprida gull." (Se var till frågelista n:o 9 Benlighet). En embaka spillning efter ett djur eller människa kallades en "skithög" [fitthög] eller "kostkit", "härtskit", "folkskit". Kalk som jordförbättringsmedel har ej annat än någon embaka gång och då endast i små mängder använts förrän under de senare åren. Att man känt till dess verkningar framgår dock därav, att det gamla talesättet att "kalken ger rika föräldrar men fattiga barn" är känt inom socknen. Aska, både yriselaska och aska efter bränt ris och torv, användes även som gödsel. Høstgödsel - här kallad "säckgödning" började användas på 1890-talet, dock ej allmänt. Det var "benmjöl"

och en blandning som gick under namnet "moss gödning," som först kommo i bruk. Om dess sammansättning visste man föga, men snart lärde man sig, att det berodde på denna om "säck gödningen" var värdifull eller ej. En tidning som hette "Hemmansägaren" var omkring 1910 mycket spridd i socknen. Den jänkte hushållningssällskapets arbete har kanske mest bidragit till upplysningen om värdet av konstgödsel och bättre tillvaratagande av den naturliga gödreln och i öfrigt verkat upprykande på jordbruket här. Den långt drivna sändstreckningen av de redan först små hemmansdelarna, som gör att endast ett fåtal kunna hålla hårt, har dock verkat hämmande. Åren 1900-1920 torde vara den tid då jordbruket stod högst inom socknen. Det

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA

UPL.
Frgl. 27

stora intresset för jordgubbodling har bidragit till att dra uppmärksamheten bort från det egentliga jordbruket.

Da här gödset är på tal bör även nämnas om den transport av "gödselsopor" och latrin från Stockholms stads renhållningsverk ut till skärgården och mälareöarna, som ägt rum. Det var i synnerhet under senare skiftet som denna transport stod i sitt flor åtminstone för Mijas vidkommande. Den började i slutet av 1880-talet och pågick till omkring 1915, då den upphörde på grund därav att Renhållningsverket då övergick till att bränna soporna. I början var det i synnerhet latrin som köptes, men man gjorde den erfarenheten att jorden blev "styv"-hård- av denna gödset. Trans-

sposten från Stockholm skedde i däckade prä-
mar. På däckat fanns en eller flera luckor och
en "vippstäng". En karl från renhållningsver-
ket medföljde prämen och mätte med det i
vippstängens bredja fästa "kärlet" upp la-
trinen, som fick rinna i en ränna till
en vid stranden grävd grop "latringrop"
(eller vanligare "skitgrop"). Dessa gropar bruk-
ta ofta av oerfarna stockholmare antagas
vara lämningar efter gamla befästningar, något
som framkallat många gott skratt bland
ortsborna. Latrinen var uppblandad med
vatten, så att den blev flytande. (Om prä-
men läckte, blev det många kär). Mängden
mättes nämligen i "kär" vanligen i proter om
500 o 1000 kär. Från gropen köides sedan
latrinen i "latterinlär" (en vattenfäll lär) ^{med lock} (med prä

åkeru. Låren var nedtill i bakre gaveln försedd med hål, i vilka sutta träpluggar. När man kom fram till åkeru togs dessa ur och under det man körde över åkeru fick latrineu rinna. Det var i synnerhet trädorna, som gödslades på på detta sätt. Så också i fråga om gödvelsorna, som senare fick ersätta latrinet. Det berättas om en gubbe, som var uppe på renhållningsverket och beställde latrin, att han begärde att "få riktig skit och inte herrskaps-skit, för den är det så mycket papperi." Soporna köptes antingen "brunna" eller "obrunna". Brunna sopor köptes på sommaren för att omedelbart köras ut på trädan, de obrunna köptes på hösten och fingo ligga i hög och "brinna" över vintern. Mängden mättes i ton. En präm innehöll vanligen 45-50 ton.

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA

UPL.
Frgl. 27

Prämarna kommo vanligen i "släp" om 5-6 st. där bogserbåtens gälla, långt utdragna signal ljud blev det fart på dem som skulle ta emot dem. På förhand hade man gjord upp om arbetskraft. Oftast var det så att man kommit överens om att hjälpa varandra. Bockar och landgångsplankor, skottkärror o.d. stod i ordning. Man skyndade sig att förtäja prämarna och sätta i gång med lossningen, ty prämarnas liggningsstid var i regel högst 2 dagar per präma. Skanten från lossningsplatsen spred sig långt omkring, men när man arbetat en stund i prämen kändes den ej så besvärande. Ibland hittade man bara saker, silverskedar o.d., men mest var det korsat glas och jossolin. Den som i framtiden brukar åkrarna i skirgärdan

En bonde tog sällan mer än en präma, ofta delades en last av två bönder.

Landsmålsarkivet Uppsala 6815
John Westin. 1934. MÖJA
UPL.
Figl. 27

kan kanske undra varför de äro så bemärkta
med dylikt ~~af~~ arfall. och gissa på framfynd!
Loperna kördes sedan ut och spredos ~~som~~^{och}
myllades som vanlig gödsel. Se nedan!

Att köra gödsel kallades att "köra dynga".
Då man "larsade dynga" användes "dynggrepi". Se o. d. 4, s. 1 ff.
Då man körde dynga på vintern användes
"dyngflake", en avlång läda med löstag-
bara längsidor ("flakbrädor"), så att man kunde stjälpas av lastet åt endera sidan. Flaken användes på de vanliga skogskälkarna.
Samma flake användes ären under somma-
ren upträd på vagn. Vagnar funnos dock ej
förr, varför det vanliga fordonet på somma-
ren var "dyngkärra". Som man oftast an-
vände samma hjul som till sädeskär-
ran, kallades gödselkärran, då hjulen
voro artagna, för "gödsel-skrov" [josselkerav].

Födselskrovets bakre gavel var löstagbar. Den kallades "lucka".

Några lekar eller ceremonier i samband med gödselkörning har ingen hört omnämas.

Om man körde ut gödseln under vintern, vilket man helst gjorde, emedan man då lättare kunde köra på de oländiga vägarna, lades gödseln i hög på åkern. Detta i synnerhet på trädan. Om det var slädföre på våren ~~lades~~ lades gödseln lassois på åkrar avsedda för vårvid. Det förekom även att man då spred gödseln på snön vid snösmältningen. Detta ansågs s. o. m. vara bra. De stora gödselhögarna, som körts ut under vintern, täcktes ibland med grävis för att ej torka ut. Vall gödolas i regel icke.

På sommaren kördes sedan gödseln från

de stora höjarna ut och stjälpes lassvis på åkern. Därifrån spreds den med grep.

Detta senare kallades att "sprätta dynga".

Gödseln kördes ned med trädstock eller ärder. Detta kallades att "träda ner dynga".

IV. De åkrar som skulle besås med säd på våren kallades "vårland" [varlan]. Arbetet med att bereda dem för sädd kallades "vårbruk" eller att man "höll på med vårsåningen". Man talade även om, t. ex. sedan säden kommit upp, att "vårsadden" eller "vårsåningen" såg vacker (eller dålig) ut. Om det var fråga om förstaårsvall talade man i stället om "igensåningen". Att så vall-frö kallades att "så igen".

De åkrar som skulle besås med höstsäd kallades "träda", om de leysat i träde. Det före-

kom nämligen förr ofta att man sådde höst-
säd flera år å rad på samma åkrar. Det var
mer råg som odlades. Nu har man övergjett
tit att endast så vete. Förr såddes oftast vete,
även vårråg. Harre började odlas på
1870-talet. Förr såddes råg och korn, ärter och
nägot vete.

Vårbruket började i regel senare förr än nu.
Man ville ej så medan jorden var "sur" utan
först den "reder sig". När själva sadden äg-
de rum, skulle det "damma för harven",
så förr skulle det vara i jordytan, annars
blev det "dåligt bruk". Dåligt bruk var det
ochrä om jorden (lerjord) var "kokig". Här
sammanspackad jordklump kallas "koka" [koka].

Utsädet kallades "säningsäd". Utråde av
råg fick man genom att, då den kördes in,

slå "banden" i logbalken och tillvarata den såd som därvid föll ur. Den ansågs nog-
nast och bäst. Man sådde i regel råg av årets
skörd.

Det förekom, dock ej ofta, att man harvade utan
föregående plöjning eller trädning och sedan sådde.
Detta skedde när jorden var så tillpackad av
snö och is att man, om man plöjde, fruktade
att "få bruk". Innan ~~de~~ plogarna kommo i bruk
kunde det ju hända att det helt enkelt ej gick
att bryta jorden med en "trädstock". Det anviägs
som svar att så direkt på plogskivan utan
föregående harvning, men det förekom. Åter
såddes dock för alltid på detta sätt. Det
kallades att "så på plogskivan" eller "på filten".
Ett gammalt talesätt var att årtarna skulle
"sås så tunt, att gammel-tackan skulle

kunna ligga mellan varje stand (stjälk), när
ärtorna kommo upp.

Eljest skedde tillredningen av säbadden så
att man först "harvade mull" snett över
fältorna ^(eller trädstocksfarrarna). Detta skedde för med den enda
fjörkommande harven - slätjinnharven - senare
med krokjinnharv, nu med fjäderharv.

Se sid. 20, r. 12.

Ett drag med harven över åkern kallades ett
"stråk." [strak]. Harven kördes raktigen så
att båda harven gick i föregående stråk.

Se sid. 62, r. 14

Om det ej blev mull (eller bruk) med detta
körde man snett över åkern ännu en gång;
då tvärs över den föregående harvingen.

Sedan bultade man kots eller hackade
kör, om så behövdes. Sedan sladdade
man för att jorden skulle ligga jämn,
så att man lättare skulle se, hur säden

fött, då man sådde. Detta tycks ha varit sladdens viktigaste uppgift. (Se sid. 19, r. 1 ff.)

Ture-och-Tyko dagarna (28. 29 april) kallades de "fjärta säningsdagarna på våren." Lovisadagen var fjärta säningsdagen för höstväg. Man skulle ej så vårsäd vid nordlig vind. Om årtor såddes vid nordlig vind blevo de hårdkokta. Nordlig vind var däremot bra, när man sådde höstsed.

Utsädet bars till åkrarna, och säckarna ställdes på åkerrenarna. Endast män, vanligen husbonden, sådde. Det förekom dock att man lejde någon som var känd för att vara duktig att så. Man sådde endast med en hand (höger). "Sänings-skäppan" var av trä och rund. Dess kant bestod av en lång bred "spän" i ett stycke, som böjts omkring

x För gammal väg.
x För ny väg
Augusta-dagen
9 september.

"skäppbotten". I kanten närmast kroppen
 f var fästad en "hank" av rep, som kräng-
 des över huvudet och ena (högra) armen. På mot-
 satta sidan satt en träkloss ("handtag"). I detta
 höll sävingsmannen med vänster hand.
 Högra armen blev alltså fri. Den första rad-
 sävingsmaskinen köptes till Mija 1915. Några
 frösävingsmaskiner - för sådd av gräsfrö - och
 roosfrösävingsmaskiner hade dock köpts några
 år tidigare. Då man "sådde igen" ^{i höst/säd} (se sid. 44, r. 4)
 brukade man förr blanda gräsfröet bland
 höstsäden (genom att hälla vatten i skäppan
 och röra om fick man fröna att fästa sig
 på sådeskornen) och så och mylla detta
 samtidigt. Annars sådde man fröet på
 våren på "brodden", sedan fjälengått
 ur jorden, dock helst en morgon, då det frusit

under natten, så att det ej "klabbade vid" [klabavé] fötterna. Det var också bra om det var dagqvätt i brodden för då syntes först väl på det gröna, och man behöfde ej "sticka", d. v. s. med pinnar märka ut var man gått fram med "en fära" (se nedan.) Frö sådde man med nyppan, d. v. s. man tog ej näven full utan endast med tummen mot fingertopparna.

Den remsa som besädes under det sänningmannen gick ett slag över åkern kallades en "fära" [færa]. Åkern hade förut indelats i färor [færor], därigenom att man med en lervhicka dragit upp ränder med fyra stegs mellanrum. Att dra upp dessa ränder kallades att "fära opp". Jmf. ovan lidvägagångssättet vid sådd av gräsfö. (Kunde ej fära då.)

En av mistlag obesädd fläck kallades "bar-
fläck" och ansågs varsla om dödsfall i går-
den (eller i släkten enl. några). En sådan
barfläck brukade man "sä i" likaså de
barfläckar som uppstätt i höstsäd på grund
av "isbränna". Om hörsiden av denna eller
annan anledning på våren syntes dålig, sades
den ha "gått ut sig". Gamla vallar med dålig
gräsväxt sades däremot vara "utväxta".
Även värrad kunde ju "gå ut sig".

Korn myllades för ned med ärder. Detta
kallades att "ärja". Senare myllades det med
krokpinnharr. Övriga sädeslag myllades
("harva ner") med slätpinnharr. Så kördes
alltid så att harva harven gick inne i före-
gående stråk (Se sid. 58 r. 8). Detta kallades att "harva
inne varann". Att låta harven gå utmed före-

gäende stråk kallades att "harva stråk
om stråk."

Efter sädden västade man, om man hade eller kunde få låna väst. (Se sid. 24, r. 16). Man västade även rågbrodden på våren, om den "frussit upp" vid fjällossningen. Om brodden var för lång och tät, lät man kor "beta av brodden". (Fären fördes tidigt ut på småholmarna).

På höstsädesräskarna körde man med åder- eller drog med fläthacka - upp "vattfäror" [vattfor].

Efter värsiddens avslutande tog man sig en jakttur ut bland skären för att jaga sjöfågel. Det var ett utmärkt medel att driva på särskilt de yngre detta, att bara värsiddan var över, så skulle de få "fara ut med böttan." Det gjorde man nog även på

(Strickfågelstygget ägde rum i islossningen, innan värbruket
(änna börjat.)

64.

morgrarna under sämings tiden, men då
endast "hem-omkring" (i hem-holmarna).

När vårsadden var över kunde man göra
en flera dagars tur längre ut bland skären och jaga "vanfjög"
= bräckande fågel.

Bondbönor sattes på samma sätt som
potatis ofta i tomfårorna på en bit
av potatislandet (se nedan!) eller på en
egen bit närmast renen av ett potatisland.
Man sade "sätta bönor", men "sä rovför."

Rosen här g odlats
i manna minne
för ännu som
foderrotfrukt efter
sekelstiftet.

Ärterna var det första som såddes på
våren. Man risade ärtakern - mer än
en liten åker var delig - med tallris för
att inte skogsduvorna skulle äta upp
ärterna. Lin odlades förs men upphörde
omkring 1870.

Odling av kitesväxter eller andra brädgårds-
växter förekom knappast. Liten morötter.

Landmålsarkivet Uppsala 6815

John Westin. 1934. MÖJA

UPL.

Frgl. 27

kålrätter och gressilja var det enda. Man köpte rotfrukter och något grönsaker vid marknadsfärderna på hösten, vitkål, kålrötter, morötter, palsternackor, selleri, och mjöran och rödbetor dock ej mycket. Det är anmärkningsvärt hur litet rost trädgårdsväxter spelade i skärgårdsbornas diet. En ändring däruti har inträtt först under de senaste åren, kanske mest genom inflytande från sommargäster.

Potatislandet tillreddes med stor omsorg. Åkrarna kördes med trädstock eller ärder två eller tre gånger varefter de korrades. Körningen med ärder eller trädstock kallades i detta fall att "köra om potatislandena", även den första körningen. Man gödslade helst ej till potatis, ty då blev

denna "maskstunge", utan man "satte
 potatis året efter sedan man gödelat
 till råg. Bäst annys vara att "sätta pota-
 tis i forvröta" d. v. s. andra året efter
 "vallbrott". (Se sid. 37, r. 4) Potatisen "sattes" med
 en fot mellanrum i "sättfären". Nästa
 fara kallades "tomfär". Den kördes så
 nära att sättfäran att "kammen" nästan
 sammanföll med föregående färas kam. Nästa
 sättfära kördes på något större avstånd.
 Om man ämnade "köra imellan" (kupa)
 potatisen med häst och ärder körde man
 "rumt" [römt] d. v. s. med större avstånd
 mellan sättfärorna än om man skulle
 "dra imilla". (Se sid. 11, r. 4). Färorna kördes
 vanligen med ärder, stundom med träb-
 stock, aldrig med plog. En och annan

"drog ner" potatisen med flåhacksa.

Stagon vecka efter "sättningen," som i regel
g ägde rum för år i juni, dock innan "vann"
(blarten) kommit upp, sladdade man. (Se sid. 19, r. 14ff)

Man använde för små sättpotatisar. De
"plöckades ur" under vintern, medan man
tog matpotatis i källaren. Större potatisar
skuros ifu. En del av potatisen, togs in
och ställdes i lädor under rängen eller
i ladugården för att den skulle "gro."
(Att "grodda" potatis är att ta bort groddarna
på potatisen i källaren under sommaren.)

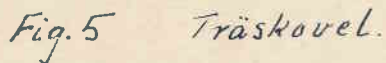
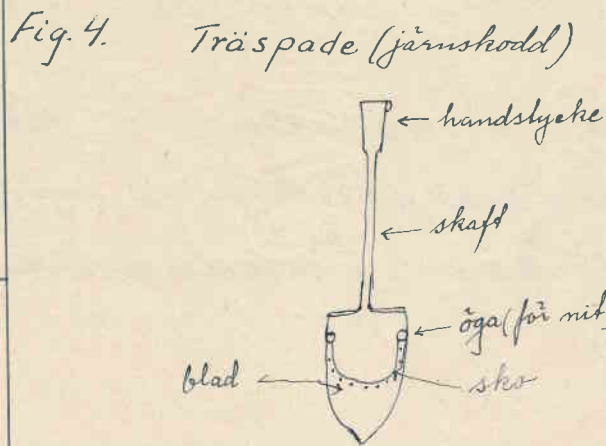
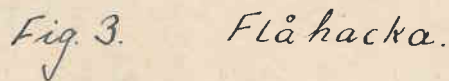
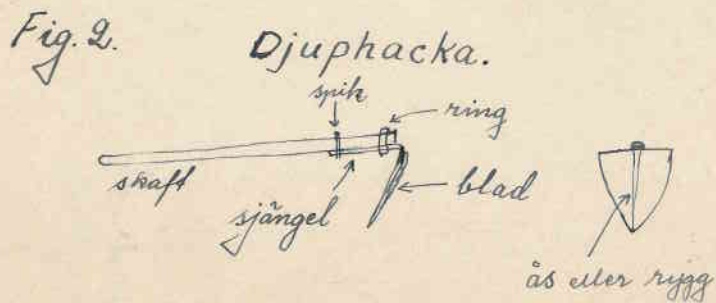
På först potatisen kommit upp, så att
den syntes "färrät," drog man emellan
färrorna med hacksa. En tid därefter
rensades ogräs bort för hand. Sedan
"kördes emellan" med årder (eller drogs med hacksa).

Se sid. 10, r. 14ff.

Potatislandet synes ha varit skötebarnet
bland åkrarna. Det går ju också det vikt-
tigaste tillhugget till saltfiske. Bröd
kunde man reda sig utan. Något slag av
nödbrod har ingen hird omtalas ha kom-
mit till användning inom socknen.

Stårn ogräsrensning eller bearbetning av
jorden efter sädden, annat än vad här
ovan sagts om potatis, förekom ej.

Uppsala januari 1934.
John Westin

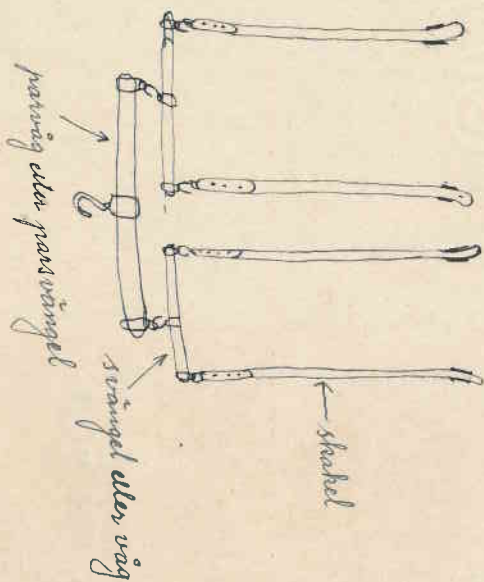

Se sid. 5, r. 12.

Tillhör: Svar till frågelista nr 27, "Årens berättelse"
John Westin, Möja s:n, Wärnäs skg, Uppland.

Fig. 6.

vågdrätt (eller parshaklar).

Se sid. 8 ff.

Möja sn. Värmdö steg. Uppsland.

Fig. 7. Drätt (till ärdes)

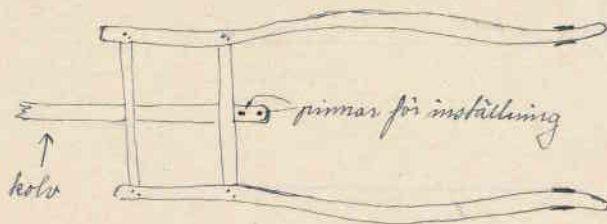
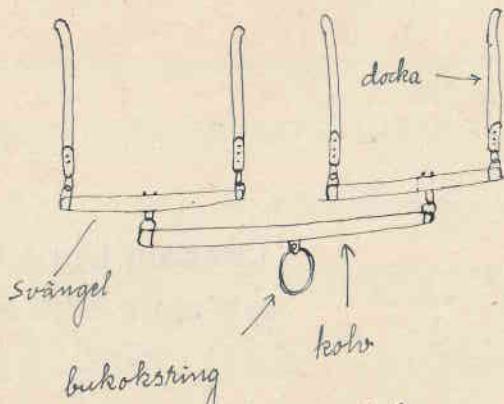

Fig. 8

Bukok.

Svängerna vara böjda nedåt för att i nägra mån lindra trycket mot hästens buk.

Fig. 10. "Krok".
Se sid. 10. r. 14.

Stad e i nägra mån.

Fig. 9. Harukrok.

Fig. 11. Vårårder.
Se även foto.

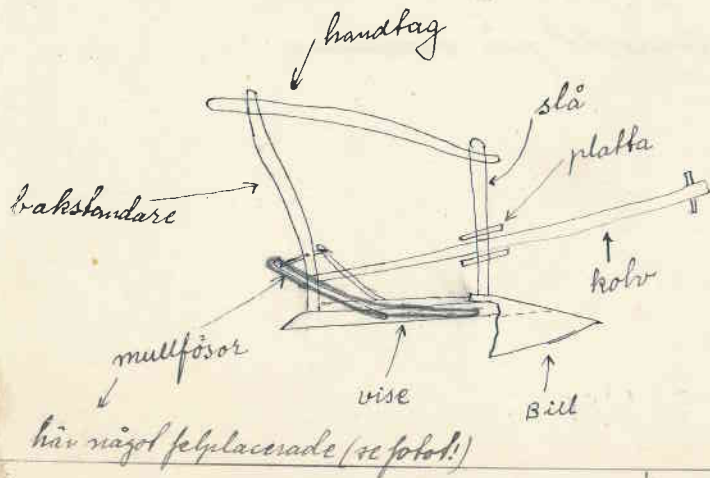
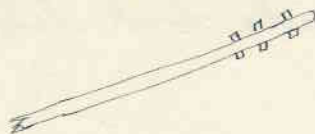

Fig. 12. Trädstockskols.
Trädstocken i övrigt lika med årdrel, se sid. 14, r. 1 ff.

Rist. Fig. 13.

Se sid. 14, r. 12 ff.

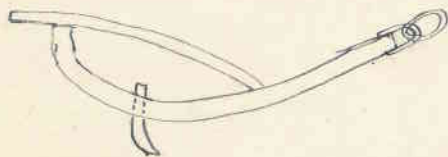

Fig. 14:

Möja sn, Värmdö skg, Uppland.

Åkersplog.

Skalmar och kolv av trä, plog kropp i ett stycke av gjutjärn, bill av gjutjärn i samma stycke med risten.

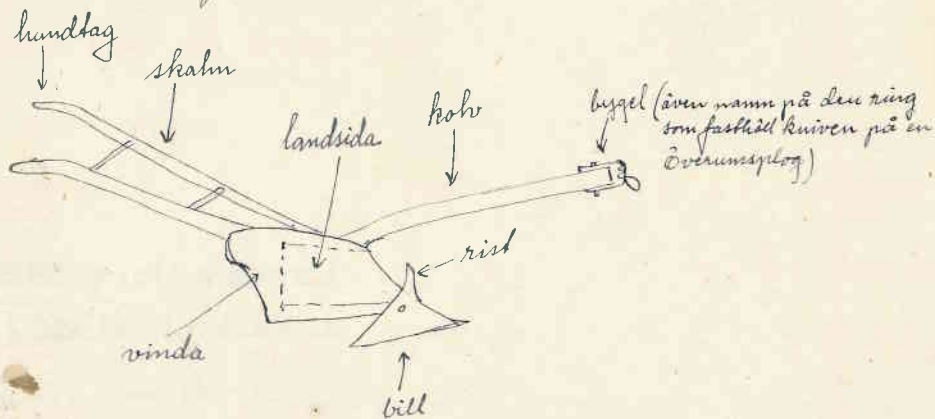

Fig. 15

Sladd.

Fig. 18

Mullvanna.

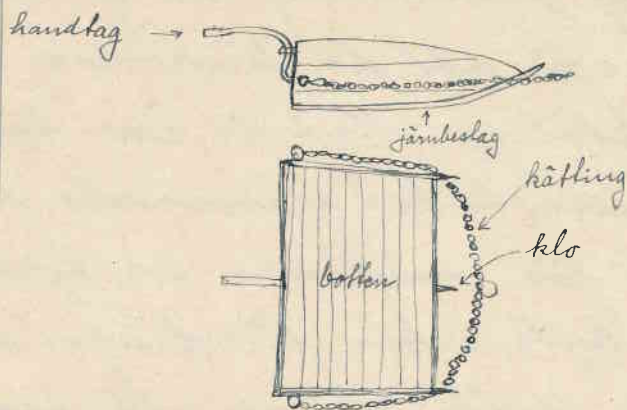

Fig. 16

Gåsfotharv.

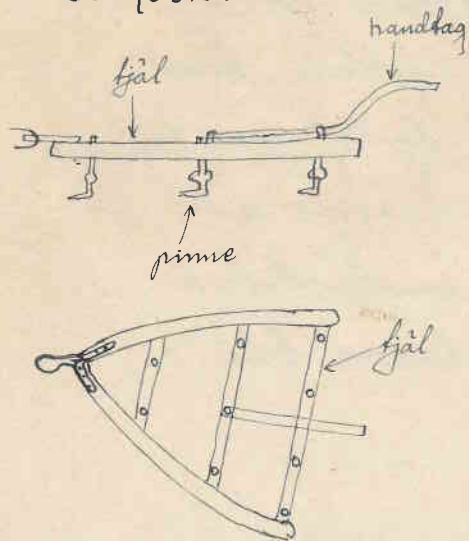
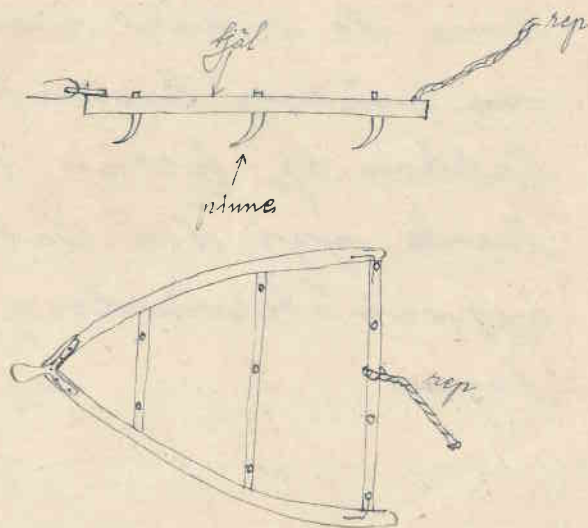

Fig. 17

Klösharv.

Möja sn., Värmdö ökg, Uppland.

Nr 2

S. 199

Årder.

6.5 m bred

Korsö, Södra Sörmsödda

Slätspinnharv.

Vält.

Liten av sent datum.

Möja sn, Värmdö skg, Upppland
Foto: John Merkin 1933.